

Belle van Zuylen en de verlichting van nu

Recensie van: JUDITH A. VEGA (2005) *Isabelle de Charrière en de kritiek van de verlichting*.
Filosofie, politiek, cultuur. Kampen, Klement, 140 p.

Een van de voordelen van de roman, in vergelijking tot een filosofisch werk, is dat er meerdere stemmen, karakters en persoonlijkheden in aan het woord kunnen komen. Hoewel in een filosofisch werk meestal de gedachten van de auteur zelf de overhand nemen, hoeft dit in een roman niet het geval te zijn. Zo benut Isabelle de Charrière (we kennen haar in Nederland vooral als Belle van Zuylen, de naam die ze tot haar huwelijk droeg) de literaire vorm om een diversiteit aan argumenten en ideeën tot uitdrukking te brengen. In haar boek *Isabelle de Charrière en de kritiek van de verlichting* leest Judith A. Vega het werk van De Charrière vanuit een filosofisch perspectief, maar neemt ze tegelijkertijd juist die meerstemmigheid van het literaire werk als uitgangspunt om De Charrières relatie tot de verlichting te bespreken.

Vega schrijft in haar inleiding dat als de verlichting als tijdperk gekenmerkt zou kunnen worden, dat alleen zou kunnen als een tijdperk 'dat streed over wat, en wie, ze was'. Vega laat zien dat mensen die de verlichting als een een-

duidelijk symbool gebruiken voor een universele rationaliteit, geen recht doen aan wat er werkelijk in die tijd speelde. In haar boek schetst ze niet alleen de veelzijdigheid van het verlichtingsdenken, ze bekritiseert ook de wijze waarop de verlichting tegenwoordig als retorisch middel wordt ingezet. *Isabelle de Charrière en de kritiek van de verlichting* is weliswaar een boek over de denkbeelden van Isabelle de Charrière, maar misschien is het nog meer een boek geworden dat op kritische wijze het hedendaagse gebruik van de term 'verlichting' onder de loep neemt.

In het derde en tevens laatste hoofdstuk van het boek haakt Vega in op een discussie die in de kranten is gevoerd over de term 'verlichtingsfundamentalisme'. Vega bespreekt een opmerking die de CDA-minister van Justitie Donner maakte in een interview met het NRC. Donners opmerking komt erop neer dat iedere levensbeschouwing, 'ook die welke zich baseert op de Europese verlichting, een geloof is en een zeker fundamentalisme inhoudt'. Vega citeert ook Herman Philipse, die

Donners opvatting in een pamflet bestrijdt. Hij stelt juist dat ‘de geesteshouding van de verlichte mens niet te verenigen is met de geesteshouding van de gelovige’. Toch wordt Philipse vaak in één adem met Paul Cliteur, Afshin Ellian en Ayaan Hirsi Ali genoemd, allen als ‘verlichtingsfundamentalisten’. Het typerende aan deze verlichtingsfundamentalisten zou zijn dat ze de verlichting vooral uitspelen tegen de islam en hiermee een sterk versimpelde versie van de verlichting retorisch inzetten. De verlichting wordt zo dus synoniem met een seculier wereldbeeld, maar gaat niet veel verder dan dat. Vega toont in haar boek hoe eenzijdig de opvatting is die Herman Philipse en geestverwanten aanhangen. Ze meent dat Philipse bezig is een verlichting uit te vinden die vele verlichters, onder wie Isabelle de Charrière, niet zouden herkennen. Vega is het niet met de verlichtingsfundamentalisten eens, maar vindt het wel een interessante term omdat deze de aandacht vestigt op hoe ‘de verlichting in een specifieke en selectieve betekenis functioneert als “oorsprongsmythe” van het moderne Europa’.

In die oorsprongsmythe neemt het uitgangspunt van gelijkheid voor de wet en daarmee de egalitaire grondslag van de Europese constituties een belangrijke plaats in. Met de verlichting werden vele ongelijkheden, zoals de privileges die de adel en geestelijkheid genoten, grotendeels opgeheven maar tegelijkertijd, zo toont Vega aan, waren er nog tal van ongelijkheden die in de oorsprongsmythe voor het gemak over het hoofd worden gezien. Hoewel de verlichting de grondslag van onze

moderne westerse sociale orde zou zijn, zouden de Europese constituties zeer lange tijd wettelijke ongelijkheden dulden. De ongelijke rechten van de vrouwen hebben hierin nog het langste voortgeduurd, en een ander, zo mogelijk nog schrijnender voorbeeld, is dat van de slavernij. Hoe scheef de oorsprongsmythe van het moderne Europa eigenlijk is, blijkt alleen al uit het gegeven dat de slavernij nog lange tijd nauw verweven was met de opvatting van een superieure westerse beschaving, die de idealen van gelijkheid pretendeerde te verdedigen. Veel later dan in andere Europese landen, werd in Nederland pas in 1863 de slavernij bij wet verboden. Vega vat deze discrepantie tussen de praktijk en de idealen in de tijd van de verlichting als volgt samen: ‘Het gelijkheidsidee werd en wordt gecompliceerd door, en mist steeds weer adequate antwoorden op, vigerende sociale, culturele en religieuze verschillen.’

In haar romans *Trois femmes* en de postuum verschenen *Suite des Trois femmes* stelt De Charrière in de gesprekken en verhalen van drie vrouwen het kolonialisme en imperialisme aan de orde. Een van de drie vrouwen was een kind van een slavin op Martinique. Vega belicht hoe De Charrière haar tijd vooruit was door in deze romans reeds in te gaan op prangende vragen over het Europese imperialisme. De Charrière bracht de nuances en knelpunten van vraagstukken naar voren, door in haar romans drie zeer diverse stemmen met elkaar in gesprek te laten gaan. Vega laat zien dat De Charrière hierbij steeds een brug slaat tussen de particuliere, persoonlijke problematiek en meer algemene filoso-

fische bespiegelingen. Deze brug tussen het particuliere en het algemene is misschien wel het bindende thema in de drie hoofdstukken van Vega's boek.

Herhaaldelijk komt Vega er op terug dat volgens De Charrière alle filosofische en politieke vragen, hoe algemeen de vragen zelf ook zijn, steeds per individu bekeken en beantwoord dienen te worden. De filosofische neiging om vanuit een universeel 'wij' te spreken, is haar vreemd. Vega laat zien dat De Charrière zich dan ook meer thuis voelt bij de Schotse filosofen, zoals David Hume en Adam Smith, dan bij Immanuel Kant. Hoewel voor Kant de filosofie 'wetgevend' voor het algemene denken zou moeten zijn, gaan de Schotse filosofen er juist vanuit dat filosofie zich ontwikkelt zoals individuen zich ontwikkelen. Bovendien zou volgens de Schotten ieder filosofisch denken juist in een persoonlijke, literaire stijl verwoord moeten worden. Een opvatting die De Charrière eveneens aangesproken moet hebben.

Vega toont aan dat De Charrières voorkeur voor het singuliere verder gaat dan een voorkeur voor een persoonlijke stijl van denken, die een tegenwicht zou moeten bieden aan de universele pre-tenties van bepaalde filosofen. Zo spreekt De Charrière zich ook uit tegenover veralgemeniserende termen als 'het volk' of 'de adel', waarin een verscheidenheid aan individuen over het hoofd worden gezien. In een brief aan Benjamin Constant schrijft ze:

'(...) dit volk is noch een kind noch een persoon, noch een collectief wezen noch slechts een verzameling

mensen. Het is Pierre en Jean en Jacques en Catherine, de Cromwells en de Marats en de Colot d'Hermois, en de Louis Xien en de Tiberii, de hertogen van Alba, de Dubois Crancés zijn erbij, zijn onder hen' (13 oktober 1793).

'Anders gezegd', stelt Vega, 'een gereïficeerde massa is geen publiek meer dat uit herkenbare, handelende individuen bestaat.' Met deze opvatting loopt De Charrière volgens Vega vooruit op het denken van Hannah Arendt, die de moderne massa probeert te begrijpen vanuit pluraliteit en gelijkheid. De pluraliteit is van belang om de gelijkheid van de massa niet in een algemene, anonieme gelijkheid te laten verdwijnen.

De anonimiteit van de massa wordt als bedreigend ervaren, meent ook Arendts leerling Richard Sennett. Volgens Sennett is de dreiging die er uitgaat van de anonieme massa een erfenis van de scheiding tussen de publieke sfeer en de privé-sfeer: het is een 'erfenis van het in de negentiende eeuw ontstane idee dat werkelijk persoonlijk leven in de private sfeer gevonden wordt, in de persoonlijke expressie van intieme emoties'. De steeds striktere scheiding van privé en publiek bracht een 'wending naar binnen' mee, zo vat Vega Sennett samen. En als we nu om ons heen kijken, kunnen we concluderen dat die steeds groter wordende scheiding misschien wel als gevolg heeft gehad dat niet zozeer het algemene welzijn meer vooropstaat, maar het geluk van het individu. Tegenwoordig gaat het om de zelfontplooiing: 'To know oneself has become an end, instead of a

means through which one knows the world', schrijft Sennett. De eens zo mooie idealen van de gelijkheid, waarbij de persoonlijke, idiosyncratische wensen voor het gemak binnen de privésfeer werden gehouden, blijken hierdoor een tegendraads effect te hebben gehad. De massa is zo anoniem geworden dat niemand zich er meer in kan herkennen, terwijl het individu juist steeds meer in de schijnwerpers komt te staan.

De Charrière had reeds ten tijde van de verlichting een scherp oog voor de complexiteit van de idealen van gelijkheid en broederschap. Hoe complex het idee van gelijkheid en de daarmee samengaande nivellerende invloed op de publieke sfeer in praktijk konden zijn, illustreert De Charrière mooi in haar toneelstuk *La parfaite liberté ou les vous et toi* (1794), dat ze als antwoord schreef op Archambaults toneelstuk *La parfaite égalité ou les tu et toi* (1793). Vega citeert er een bijzonder treffend stuk uit:

Bertrand: Spreek me aan met jij en sta toe dat ik u met u aanspreek; op die manier zullen we een gelijke vrijheid genieten.

Francoeur: Dat zou een slecht voorbeeld geven.

Bertrand: Integendeel, een goed voorbeeld. Ieder zal handelen zoals hem goeddunkt, in een zaak die erg onbelangrijk is.

Francoeur: Maar waar komt je weerzin tegen het jij en jou vandaan?

Bertrand: Ik heb er geen weerzin tegen, ik reserveer ze alleen voor intieme vriendschappen.

Francoeur: Het gebruik ervan bevordert broederschap.

Bertrand: Zulk een waanbeeld! ...

Francoeur: U is koud en ceremonieel.

Bertrand: Ik ben oprecht tegen u, citoyen Francoeur, en dat lijkt me broederlijker dan alle tutoyeringen in de wereld.'

Met deze hilarische discussie toont De Charrière aan dat het verlichtingsideaal van gelijkheid volgens haar ten onrechte gezocht werd in de intimiteit. Door persoonlijke connotaties en ongepaste familiariteit in de publieke sfeer te betrekken, werd dit persoonlijke idioom veeleer oppervlakkig dan dat het diepgang in de publieke sfeer bracht. Zij stelde daar tegenover dat het misschien noodzakelijk zou zijn om formele, 'aristocratische' termen in 'de noties van burgerschap en burgerdeugden op te nemen'. De Charrière stelt hiermee niet alleen het idee van gelijkheid ter sprake, maar ook de woorden, het idioom waarin deze ideeën tot uiting kwamen. Die specifieke taalgerichtheid maakt De Charrières filosofische en politieke denken steeds zo literair. Deze literaire gave is evenwel niet het aspect dat Vega wenst uit te lichten, het gaat haar vooral om De Charrières filosofische dimensie, die ze uitvoerig bespreekt en met filosofen als Arendt en Sennet verbindt.

Hoewel de onderwerpen soms overlappen, kunnen de drie hoofdstukken van *Isabelle de Charrière en de kritiek van de verlichting* als losse essays gelezen worden. In het eerste essay staat de relatie tussen filosofie, literatuur en moraal centraal, in het tweede essay het politieke denken over de republiek ten tijde van de verlichting, en in het laatste

hoofdstuk de westerse cultuur en oriëntalisme. Een samenvattende conclusie van het geheel ontbreekt, maar in de inleiding schetst Vega wel een kader voor de drie hoofdstukken. Ze schrijft daarin dat haar bedoeling met deze essaybundel is om 'De Charrière los te weken uit de "greep" van het nog voornamelijk literaire imago dat haar omhult, door uit te zoomen naar de bredere intellectuele geschiedenis waar ze deel van uitmaakt'. In het uitvoeren van deze bedoeling is Vega zeker geslaagd, alleen zoomt ze daarbij soms zo ver uit, dat De Charrière zelf daarbij bladzijden lang vrijwel uit beeld verdwijnt. Het is jammer dat Vega de relevantie van De Charrières werk niet

altijd met haar lange uiteenzettingen over de verlichting heeft kunnen verweven. Dat is misschien vooral een kwestie van stijl, die wellicht weinig afdoet aan de grondigheid van haar argumenten. Maar, aangezien we hier toch met een filosofisch-literair schrijfster te maken hebben, kan ik het niet laten een kanttekening te plaatsen bij de stijfheid van Vega's academische stijl die zo contrasteert met De Charrières literaire talent. Dit is evenwel de enige kanttekening bij een zeer boeiend boek, dat direct op hedendaagse vraagstukken inspeelt en waarin De Charrière de eervolle rol heeft van een verfijnd filosoof en begenadigd schrijver die haar tijd lang vooruit was.